

Svetlana TOMIĆ¹

Alfa BK univerzitet
Fakultet za strane jezike, Beograd

KA PROCESU DESTEREOTIPIZACIJE LEKTIRE

(Jelena Stefanović, *Svilena koža i pileće srce: rodni stereotipi u romanima iz lektire za osnovnu školu*, Novi Sad: Pokrajinski zavod za ravnopravnost polova, 2017)

S*vilena koža i pileće srce* je druga monografija Jelene Stefanović u kojoj se povezuju rodna perspektiva i obrazovanje u Srbiji. U njenoj prethodnoj studiji iz 2008. godine, koja je nastala u koautorstvu sa Sašom Glamočak, *Rod u čitankama i nastavi srpskog jezika u osnovnoj školi*, ispitivana je kategorija roda u udžbenicima i čitankama koji se koriste u nastavi srpskog jezika osnovnog nivoa obrazovanja, a sada je akcenat stavljen na rodne stereotipe u lektiri za osnovnu školu. Knjiga *Svilena koža i pileće srce* je skraćena i delimično prerađena verzija doktorske disertacije Jelene Stefanović pod naslovom *Rodni stereotipi u romanima lektire drugog ciklusa osnovne škole*, koju je autorka odbranila 2016. godine na Univerzitetu u Novom Sadu, u okviru Asocijacije centara za interdisciplinarne i multidisciplinarnе studije i istraživanja, na studijskom programu Rodne studije.

Knjiga Jelene Stefanović *Svilena koža i pileće srce* sastoji se iz tri dela. U uvodnom delu polazi se od činjenice da su rodni stereotipi duboko ukorenjeni u kulturi i skreće se pažnja na to kako se oni reprodukuju tokom osnovnoškolskog obrazovanja, pomoću jednog od glavnih nacionalnih predmeta – srpskog jezika i književnosti:

„Stereotipno predstavljanje rodni uloga utiče na stavove dece i na njihovo viđenje rodno prihvatljivog ponašanja u društvu, i, takođe, uči ih da ne

---

1 E-mail: tomic.svetlana@gmail.com

dovode u pitanje postojeće društvene odnose. ... Škola reprodukuje patrijarhalne rodne uloge kroz nastavne planove i programe i udžbenike, a nastavnice i nastavnici, takođe, u nastavnu praksu unose vlastite rodne stereotipe koji oblikuju njihove stavove i ponašanje prema učenicima i učenicama” (Stefanović 2017, 12, 20).

U uvodnom poglavlju objašnjeni su ključni pojmovi, „rod” i „rodni stereotipi”, koji se posmatraju „kao političko oruđe za održavanje rodne neravnopravnosti” (ibid., 13). Osvetljena je veza između rodnih stereotipa i feminističke kritike, dat je presek feminističkih angloameričkih istraživanja stereotipa u književnosti od šezdesetih godina 20. veka, ističe se doprinos sociološkinja. Uključen je pregled recepcije ovih istraživanja u srpskoj kulturi, koji se pažljivo prati od sinteze *Ginokritika* Biljane Dojčinović Nešić (Dojčinović Nešić 1993), preko tri tematska skupa organizovana 2007. (Tatjana Rosić), 2010. (Dragan Bošković) i 2012. godine (Jovan Ljuštanović) – kada je održan prvi tematski skup posvećen rodnoj perspektivi u književnosti za decu, izdvajajući još uvek retke domaće „sveobuhvatne” naučne studije u kojima je primenjena feministička kritika u kanonizovanim i nekanonizovanim delima srpske književnosti 19. i 20. veka. Jelena Stefanović potom opisuje razvoj proučavanja rodnih stereotipa u književnosti za decu (od 1972. godine) i značaj američke sociološkinje Lenore Vajcman (Lenore J. Weitzman) za pokretanje takvih istraživanja.

Nakon ovih teorijsko-kritičkih i recepcijskih preseka sledi drugi deo knjige, u kojem je Stefanović analizirala šest romana iz obaveznog izbora lektire za peti i osmi razred osnovne škole: *Robinson Kruso* Danijela Defoa, *Doživljaji Toma Sojera* Marka Tvena, *Hajduci* Branislava Nušića, *Hajduk Stanko* Janka Veselinovića, *Pop Ćira i pop Spira* Stevana Sremca i *Mali Princ* Antoana de Sent Egziperija. Analitički fokus je usmeren na analizu rodnih stereotipa i objašnjenje njihovih funkcija u okviru pomenutih književnih dela, sa ciljem da nastavnici i nastavnice osposobe učenike i učenice da ih prepoznaju i zauzmu kritički stav prema njima.

Već po autorima i naslovima ovih romana naslućuje se ono što će analiza njihovog sadržaja, izbora likova i načina njihovog oblikovanja pokaza-

ti: dečaci i devojčice u 5. i 8. razredu osnovne škole dobijaju samo romane muških autora, koji su stvarali muške priče, a u njima pak dominiraju muški junaci i preovlađuju rodni stereotipi. U okviru ovih analiza čitaoci i čitateljke najpre se upoznaju sa sižeom romana i recepcijom, a potom i sa analizom rodni stereotipa. Veoma je važno što prilikom predstavljanja recepcije nije izostavljen društveno-politički kontekst, jer omogućava praćenje određenih smerova nacionalnih politika. Na primer, iako se početkom 20. veka kritički reagovalo na roman *Hajduk Stanko*, zbog anahronog posmatranja hajdučije i zbog slabe književne vrednosti teksta, do danas je taj roman ostao u obaveznom školskom programu, prenoseći generacijama đaka epsku idealizaciju prošlosti, koja u svojoj suštini reflektuje patrijarhalni tip herojskog ratnika, ali i patrijarhalni tip pokorne žene.

U sagledavanju recepcije odabranih romana, Jelena Stefanović pokazuje dobro vladanje sekundarnom literaturom, te umešno skreće pažnju na starije i novije interpretacije, inostrane ali i one iz južnoslovenske kulture. Na početku analize romana *Robinson Kruso*, Stefanović naglašava da je tek u 20. veku taj roman privukao ozbiljnu kritičku pažnju i da je postkolonijalna kritika dala najprovokativnija tumačenja. Konstrukciju rodni stereotipa Stefanović razotkriva upravo u ključu te teorije, jer se Robinsonova dvostruka dominacija prenosi na prirodu i Petka, koji nosi oznake femininog.

Doživljaji Toma Sojera već su bili analizirani kao tipična knjiga za dečake, a tumačenje Jelene Stefanović pokazuje kako je Tven izgradio „lik Toma Sojera kao oličenje normativne muškosti, pozicionirajući ga između ‚mirnog dečka‘ Sida, koji nema Tomovu ‚nezgodnu i pustolovnu narav‘ i marginalca Haklberija Fina, koji oličava dečačku fantaziju o slobodi” (Stefanović 2017, 45). Autorka skreće pažnju da se karakteristike dečaka uvek predstavljaju kao urođene i da je najčešći stereotip o muškarcima da su oni agresivni: „On je vaspitavan batinama kod kuće i u školi i voli da se bije” (ibid., 48).

Dok su muški likovi u ovim romanima redovno prikazani u akciji i avanturi, na otvorenom prostoru, ženski su svedeni na zatvoren prostor kuće, sa obavljanjem nekog „tipično ženskog posla”. Binarna opozicija priroda : kultura, muško : žensko, koja se zapazila u romanu *Robinson Kruso*,

potvrđuje se i opisuje u *Tomu Sojeru*, a Stefanović čitaocima upućuje na subverzivna mesta romana, jer na nekim mestima Tomova teteka Poli kao „nositeljka civilizacijskih normi, koje kažnjavanjem pokušava da usadi Tomu” (ibid., 49) odstupa od stereotipa o ženi kao bližoj prirodi, a muškarcu kao bližem kulturi.

Ova i druga razotkrivanja tekstualnih mesta na kojima autori nisu dosledno sprovodili konstrukciju rodni stereotipa važna su za proces nastavne destereotipizacije. U tumačenju romana *Hajduci* Branislava Nušića, to su ona mesta u portretisanju nekih članova dečake družine koja se kose sa izgradnjom hegemonog maskulinog identiteta. Ti dečaci su osetljivi, plaču, plaše se, naivni su... Kod Veselinovića feminine osobine Kruške dodatna su ilustracija takvog odstupanja. Sva ta mesta takođe svedoče da je Jelena Stefanović pažljiva čitateljka, koja prati naizgled male promene u tekstu, ali značajne za pojačavanje svesti o društvenoj konstrukciji rodova.

Autorkina razmišljanja o odnosima između dečaka i devojčice u *Tomu Sojeru* nadovezuju se na analizu odnosa između mladića i devojke u *Hajduk Stanku*. U oba slučaja reč je o stereotipnoj dodeli osobina i uloga koja učenicima i učenicama usađuje u svest verovanje da su žene privlačne zbog izgleda i pokornosti, a muškarci zbog normiranog nasilja i vlastitih postignuća. Prostor akcije je najčešće dodeljen muškarcima, dok su žene svedene na pasivnost i trpljenje: „Žene brinu i očajavaju, ali nisu delatne, za razliku od muškaraca” (ibid., 53). U svim ovde pomenutim romanima, a to Stefanović uporno podvlači, naspram brojnih profesija za muškarce, profesije za žene gotovo da ne postoje, iako u stvarnosti tog vremena slika o javnoj angažovanosti polova nije bila tako oštro polarizovana niti naivna.

U nekim analizama, na primer kod Nušića, Stefanović ukazuje na neke dodatne vrste negativnog prenošenja rodni stereotipa i mizoginiju, koji se upisuju kroz dramu upornog negiranja: neimenovana sestra uvek je bratovljeva žrtva, neprijateljstvo svekrve i snahe neizostavni je tip ponašanja ovih likova, svađa žena nužno prerasta u tuču. Kao i u drugim romanima obavezne lektire, mnoge roditeljske uloge takođe su konstruisane kao rodni stereotip. Kod Nušića, očevi su grubo i bezosećajni, a majke nežne i blage.

Kod Veselinovića, i očevi i majke su grubi i bezosećajni, a svi porodični sukobi služe kao potvrda i trijumf patrijarhalnog zakona.

Posebno važna mesta analize u mnogim od ovih odabranih dela jesu ukazivanje Jelene Stefanović na nasilje koje se normira u patrijarhalnoj porodici i društvu, prenoseći model brutalnosti sa oca na sina, kasnije mlađića i muža. Kod Tvena, Tom Sojer „je vaspitavan batinama kod kuće i u školi i voli da se bije” (ibid., 48). Nušićeva scena u kojoj očevi batinaju svoje sinove „ozvučena je kricima bola – dečaci vrište, leleću, stenju, pište, zovu u pomoć. Batinjanje na drumu je način javnog sramoćenja, zastrašivanja i proizvodnje maskuliniteta” (ibid., 67).

Stefanović koristi feminističke kritike ovakvog normiranja patrijarhata, ona s razlogom citira bel huks (bell hooks): „Dečaci koji su brutalizirani i viktimizirani patrijarhatom mnogo češće postaju patrijarhalni nego što se tome odupru, oličavajući zlostavljačku patrijarhalnu muškost koju su nekad jasno prepoznavali kao zlu” (ibid., 67). Autorka naglašava da je upravo Nušić kao dete iskusio tu istu zlostavljačku patrijarhalnu muškost, ali bez obzira na to što je taj događaj javnog batinjanja od strane oca dugo pamtio i nosio na duši, on nije osudio zlostavljanje niti je kroz roman drugačije percipirao humanost. Jelena Stefanović zato upozorava čitaoce i čitateljke:

„Nušićev pripovedač kao najveću vrlinu izdvaja poslušnost i poštovanje reda... Nušić teži da scenu nasilja na drumu predstavi kao katarzičnu. Međutim, on svojim romanom zastupa ideologiju patrijarhata, potvrđujući ona pravila patrijarhata koja se smatraju najštetnijim za razvoj ličnosti...” (ibid., 68).

U osvetljavanju rodnog stereotipa kod Sremca, Jelena Stefanović je, među drugim šematskim pristupima, izdvojila izrazito negativan odnos Sremčevog pripovedača prema obrazovanju ženske dece, koje je u romanu *Pop Ćira i pop Spira* izjednačeno sa odrođavanjem i koje zato predstavlja „opasnost po nacionalni identitet” (ibid., 88). Lik obrazovane Melanije otuda je morao biti dosledno negativno uobličen, sa sudbinom koja za pripovedača postaje izvor podsmeha. Premda u ovom romanu, za razliku od ostalih, postoji

nešto veći broj profesija za žene, to neće odvesti pozitivnom oblikovanju njihovih likova. Stefanović skreće pažnju i na licemerje patrijarhata, koje ne osuđuje lascivne komponente u komunikaciji ljubavnog para Jule i Šace iako one narušavaju normu ponašanja. Sve što je u vezi sa Julom kao Melanijinim antipodom mora biti pozitivno obeleženo. Stefanović napominje da književna kritika „ne objašnjava ovakvo kreiranje junakinja, već reprodukuje rodne stereotipe” (ibid., 91). Ovde je trebalo precizirati da nije reč o običnoj književnoj kritici, već o akademskoj,² koja je vlastita uverenja oblačila u ruho „adekvatne” interpretacije, ne baš tako retko odstupajući od samih tekstova pisaca.³ Dodatan problem je što stara i ideološki uobličena znanja i dalje cirkulišu u nastavi i nauci, dok se nova znanja o književnom stvaralaštvu iz prošlosti diskriminišu, moguće i cenzurišu.

U procesu destereotipizacije *Malog Princa*, Jelena Stefanović poentira činjenicom da taj roman „afirmiše vrednosti koje se smatraju tradicionalno ženskim – ljubav i brigu o drugom. Takođe, ukazuje na značaj emocija u spoznaji sveta: „čovjek samo srcem dobro vidi”” (ibid., 100). Osim toga, ova autorka osvetljava poziciju ruže kao objekta koji poseduje muškarac i argumentovano tumači koloplet odnosa koji proizilaze iz takve veze. Ona uočava nesklad između vrednosti koje se afirmišu i načina na koji su predstavljeni odnosi Malog Princa prema ruži, koji u biti reprodukuju patrijarhalne odnose i pogrešnu predstavu o ljubavi.

Treći deo knjige Jelene Stefanović nudi različite modele metodičkih priprema za časove obrade romana iz lektire iz rodne perspektive. Stefanović je za svaki roman ponudila različite pristupe, pažljivo povezujući temu dela i ideologiju pisaca: konstruisanje drugosti u romanu *Robinson Kruso*, zamenu rodnih uloga (Toma i Beki) u *Tomu Sojeru*, dramatisaciju „Cvrcine priče” u *Hajducima*, interpretativno čitanje Jeličine pobune u ro-

---

2 Na primer, Velibor Gligorić i Jovan Deretić bili su akademski profesori. Gligorić je od 1965. do 1971. godine bio i predsednik SANU.

3 O iskrivljavanju značenja tekstova kanonizovanih i nekanonizovanih pisaca srpskog realizma videti Tomić 2014. Videti i analizu iskrivljavanja značenja normirane priče Laze K. Lazarevića i njenog prevoda na engleski od strane akademskog profesora Pavla Popovića (Tomić 2009).

manu *Hajduk Stanko*, komparativnu analizu likova Melanije i Jule u Sremčevom romanu, a korišćenjem fragmentarnog koncepta pratila je ključne strukturne elemente romana *Mali Princ*. U ovom delu knjige do izražaja su došla autorkina poznavanja starih i novih metodičkih uputstava za nastavu srpskog jezika i književnosti, posebno savremenih istraživanja koja su pratila vezu ideologije tumača sa reprodukcijom te ideologije kod dece. U okviru tih napomena, veoma su dragoceni autorkini komentari o njenom dugogodišnjem iskustvu rada sa decom, koji pokazuju da deca perpetuiraju rodne stereotipe često ih bez kritičkog odmaka preuzimajući od pripovedača. Poznajući takve prakse, Stefanović je pitanja za učenike i učeni-ce osmišljavala sa ciljem da poveća njihove kritičke kapacitete i vaspitava decu kao istinoljubive i solidarne humaniste i humanistkinje. Pokazujući da u izboru ovih romana dominira muški pogled na svet i muška pripovedna perspektiva, kao i mnoštvo rodni stereotipa, a poznajući praksu nastave srpskog jezika i književnosti u kojoj „ne postoji sistemska podrška uvođenju rodne perspektive”, u zaključku autorka skreće pažnju na nedostatke lektire kao kanona, na potrebu revizije lektire i načine na koje se ta revizija može sprovesti.

Studija Jelene Stefanović je prva sistematska analiza obavezne lektire za osnovnu školu iz rodne perspektive i predstavlja svojevrsan doprinos procesu destereotipizacije lektire. Naslov knjige je odlično odabran. Dok početni deo prenosi citat Toma Sojera o devojkicama kao bićima koje imaju „svilenu kožu i pileće srce”, završni deo korektivno upozorava na konstrukciju rodni stereotipa u osnovnoškolskoj lektiri. Vizuelno rešenje korica domišljato oslikava autorkinu analizu koja donosi promenu ugla gledanja. Ovo teorijsko-kritički dobro utemeljeno delo pokazuje adekvatan referentni okvir, a sadrži potrebna razmišljanja, razumevanja, tumačenja i suđenja o lektiri. U godinama kada su u Srbiji izveštaji o stanju ljudskih prava redovno loši za žene, i kada su još uvek retka metodička uputstva o orodnjavanju nastavnih sadržaja, ova knjiga pokazuje se kao dvostruko korisna. Ona, s jedne strane, proširuje sfere tumačenja poznatih dela i testira sklonost ka rodni stereotipima, ali s druge strane, stručnim čitaocima i čitateljicama donosi koristan materijal, direktno primenljiv u praksi, koji uz mnoštvo inspirativnih tema podstiče na dalja istraživanja.

LITERATURA

- Bošković, Dragan, ur. 2011. *Žene: rod, identitet, književnost. Zbornik radova sa V međunarodnog naučnog skupa održanog na Filološko-umetničkom fakultetu u Kragujevcu (29-30. X 2010)*. Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet: Skupština grada.
- Dojčinović Nešić, Biljana. 1993. *Ginokritika: rod i proučavanje književnosti koju su pisale žene*. Beograd: Književno društvo „Sveti Sava“.
- Ljuštanović, Jovan, ur. 2012. *Književnost za decu u rodnoj perspektivi*. Specijalan temat *Detinjstvo*, Novi Sad, broj 1-2.
- Rosić, Tatjana, ur. 2008. *Teorije i politike roda*. Beograd: Institut za književnost i umetnost.
- Stefanović, Jelena. 2017. *Svilena koža i pileće srce: rodni stereotipi u romanima iz lektire za osnovnu školu*. Novi Sad: Pokrajinski zavod za ravnopravnost polova.
- Tomić, Svetlana. 2009. „A New Understanding of Laza K. Lazarević’s Story To Matins with Father for the First Time and One Hundred Years of the Interpretative Norm. Translated by Kosara Gavrilović and Višeslav Simić.” *Serbian Studies* 23(2): vii–xiii, 181–318.
- Tomić, Svetlana. 2014. *Realizam i stvarnost: nova tumačenja proze srpskog realizma iz rodne perspektive*. Beograd: Alfa univerzitet, Fakultet za strane jezike.